

Ks. MARCIN BIDER*

NAUCZANIE PRAWA KANONICZNEGO W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ W LATACH 1918-2018. ZARYS PROBLEMATYKI

Treść: Wstęp, 1. „Status quaestionis” badań, 2. Prawne podstawy nauczania, 3. Wykładowcy seminaryjni, 4. Podręczniki i dydaktyka; Zakończenie; Streszczenie; Summary: The teaching of the canon law in the Major Seminary of the diocese of Siedlce in the years 1918-2018. The draft of the problem; Bibliografia.

Słowa kluczowe: seminarzysta, formacja, studium kanonistyki, ratio studiorum, powołanie kapłańskie.

Keywords: seminarian, formation, study of canonistics, ratio studiorum, vocation to the priesthood.

Wstęp

Zagadnienie nauczania prawa kanonicznego należy do zakresu badań nad historią prawa kanonicznego w Polsce, a w sposób szczególny nad przebiegiem, strukturą i rozwojem tego nauczania. Równocześnie zagadnienie nauczania prawa kanonicznego jest związane z przebiegiem formacji kandydatów do święceń prezbiteratu. Znajomość przepisów prawa kanonicznego należy do podstawowego „instrumentarium” kapłańskiego, zarówno w zakresie życia indywidualnego kapłana, jak i wypełnianiu przez niego posługi duszpasterskiej. Do interesującego elementu tych badań należy również kwestia ewolucji

nauczania prawa kanonicznego w seminariach duchownych w XX i XX w. Szczególnie interesującym pod tym względem jest XX w. ze względu na promulgację *Codex Iuris Canonici* w 1917 r.¹, pierwszego kodeksu w dziejach Kościoła łacińskiego prawa kanonicznego. Przemiany teologiczne, które zaowocowały promulgowaniem dokumentów Soboru Watykańskiego II (1962-1965), przybrały następnie postać norm prawnych *Kodeksu Prawa Kanonicznego* promulgowanego w 1983 r.²

1. «Status quaestionis» badań

Rozważania niniejsze są próbą przedstawienia ewolucji metodologii i dydaktyki nauczania prawa kanonicznego w latach 1918-2018 w Wyższym Seminarium Duchownym z siedzibą najpierw w Janowie Podlaskim, w Siedlcach a w końcu w Nowym Opolu z zastosowaniem metody historyczno-prawnej³. Rozważania niniejsze wpisują się w obchody dwustulecia istnienia diecezji siedleckiej, erygowanej jako diecezja janowska czyli podlaska, bullą pap. Piusa VII *Ex imposita nobis* z 30 czerwca 1818 r., której integralnym elementem stało się seminarium duchowne w Janowie Podlaskim⁴. Najpierw sumarycznie zostaną ukazane normy kościelnego prawa powszechnego obowiązujące w nauczaniu prawa kanonicznego w seminarium duchownym, po czym zostaną zaprezentowane naukowe sylwetki wykładowców prawa kanonicznego, podręczniki, z jakich korzystali zarówno wykładowcy jak i alumni, liczba godzin przeznaczonych na realizację programu, wykłady i egzaminy, wreszcie również działalność naukowa, seminaria naukowe oraz prace dyplomowe i magisterskie.

W latach sześćdziesiątych XX w. prowadzono już badania nad nauczaniem prawa kanonicznego w seminariach duchownych położonych w granicach Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁵. Kanoniści opublikowali ponadto wyniki swych badań prowadzonych

* Ks. dr Marcin Bider jest wykładowcą prawa kanonicznego w WSD diecezji siedleckiej i pracownikiem naukowym na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, katedra prawa.

¹ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, AAS 9 II (1917) 3-521.

² *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli pp. II promulgatus. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, Warszawa: Pallotinum, 1984 (dalej: KPK).

³ Por. K. P. Mazurkiewicz, *Działalność Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej czyli podlaskiej w latach 1939-1946*, Warszawa 2014 (Archiwum WSD w Siedlcach).

⁴ „In supradictis autem Jannovensi, de Seyna, et Sandomiriensi civitatibus tam palatium pro decenti episcopi habitatione, quam aedes pro pueror” (*Bullarii romani continuatione summorum pontificum Clementis XIII, Clementis XIV, Pii VI, Pii VII, Leonis XII, Pii VIII, [et Gregorii VI]*), t. 53, A. Spetia, A. Barberi, R. Segretus red., Romae: [b.w.], 1853, s. 62; pop. W. Wójcik, *Ex imposita nobis*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk i [in.], Lublin: TN KUL 1989, kol. 1461-1462.

⁵ A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX w.*, Lublin: TN KUL 1961.

nad nauczaniem prawa kanonicznego w poszczególnych seminariach duchownych⁶.

W tym kontekście należy wspomnieć o międzynarodowej konferencji *L'insegnamento del diritto canonico ed ecclesiastico in Polonia e all'estero* zorganizowanej 30 maja 2016 r. na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, w ramach której przedstawiano wystąpienia odnoszące się do zagadnień związanych z nuczaniem prawa kanonicznego w polskich seminariach duchownych⁷.

2. Prawne podstawy nauczania

Początek XX w. wraz ze wskrzeszeniem diecezji podlaskiej, czyli janowskiej, i jego seminarium duchownym w Janowie Podlaskim, przyniósł ze sobą przełomowe decyzje związane z nauczaniem prawa kanonicznego w seminariach duchownych w Kościele łacińskim. Promulgacja w 1917 r. *Codex Iuris Canonici* przyniosła ze sobą normy prawa kanonicznego dla Kościoła łacińskiego, równocześnie powodując, że nauczających prawa kanonicznego w seminarium duchownym zobowiązano do przedstawienia alumnom nowej kodyfikacji, a następnie przeprowadzenia analizy poszczególnych kanonów⁸.

W promulgowanych normach domagano się od nauczających prawa kanonicznego przedstawiania syntezy oraz analizy poszczególnych kanonów. Jednocześnie na wykładowców nałożono obowiązek ścisłego zachowywania w programie wykładu systematyki

⁶ Por. W. Wójcik, *Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Sandomierzu (1820-1970)*, „Prawo Kanoniczne” 15 (1972), s. 99-124; por. T. Pawluk, *Formacja kanonistyczna w seminariach duchownych*, „Prawo Kanoniczne” 27 (1984), s. 3-15; por. J. Gręźlikowski, *Nauczanie prawa kanonicznego w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku w XX wieku*, „Studia Włocławskie” 11 (2009), s. 316-343; por. Tenże, *Dyskusje nad nauczaniem prawa kanonicznego w seminariach duchownych w Polsce okresu międzywojennego*, w: *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, t. 1, red. J. Wroczeński, J. Krajczyński, Warszawa: Wydawnictwo UKSW 2009, s. 417-443; por. W. Góralski, *Przyszłość prawa kanonicznego w Polsce*, „Roczniki Nauk Prawnych” 19 (2009), s. 167-178; por. Tenże, *Nauczanie prawa kanonicznego w Seminarium Duchownym w Płocku (1710-2010)*, „Studia Płockie” 38 (2010), s. 45-71; por. L. Krzyżak, *Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Przemyślu. Zarys problematyki*, „Studia Elckie” 19 (2017), nr 2, s.131-146.

⁷ M. Różański, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico di Łódź*; K. Soczyński, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico di Opole*; M. Paszkowski, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico «Hosianum» di Olsztyn (2000-2016)*; K. Zadrozny, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico di Częstochowa*; T. Krzysztofiak, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico di Gniezno*; S. Wróblewski, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico di Wrocław*; M. Rachwalski, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico di Rzeszów*; F. Zdrodowski, *L'insegnamento del diritto canonico presso il Seminario Superiore Ecclesiastico di Białystok* (L. Krzyżak, *Nauczanie prawa kanonicznego*, s. 132, przyp. nr 8-15).

⁸ J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 318.

kodeksowej. Polecono przy tym, idąc za wskazaniem szkoły historycznej, aby przed przystąpieniem do omawiania poszczególnych instytucji prawa kanonicznego prezentować krótką ich historię⁹.

Święta Kongregacja Seminariów i Uniwersytetów w 1917 r. wydała dekret na temat nauczania prawa kanonicznego m.in. w seminariach duchownych oraz w 1918 r. dekret określający warunki zdawania egzaminów na uniwersytetach i fakultetach w celu uzyskania stopni naukowych w zakresie prawa kanonicznego¹⁰.

W 1927 r. w seminarium duchownym w Janowie Podlaskim zaprezentowano program nauczania studiów seminaryjnych, który obejmował kurs filozoficzny i czteroletni kurs teologiczny. Nauczanie prawa kanonicznego obejmowało alumnów II-IV roku w wymiarze czterech godzin tygodniowo. W 1928 r. obowiązek studiowania prawa kanonicznego rozszerzono również na alumnów I roku w wymiarze jednej godziny tygodniowo, natomiast ich starsi koledzy od II do IV r. studiowali prawo kanoniczne w wymiarze trzech godzin tygodniowo. Zasadniczo, jak to zauważa Leon Balicki, IV Zjazd Związku Zakładów Teologicznych, który odbywał się w Kielcach od 20 do 22 kwietnia 1927 r., wykazał, że w organizacji studiów jeszcze wówczas nie przewyższono dotychczasowych różnic dzielnicowych. Jeszcze w roku akademickim 1928/29 program studiów w seminarium janowskim obejmował okres pięciu lat¹¹.

Pap. Pius XI w konstytucji apostolskiej *Deus scientiarum Dominus* z 24 maja 1931 r. postanowił, że *Codex Iuris Canonici* w procesie studiowania prawa kanonicznego został określony zarazem jako źródło i podręcznik, co znalazło swój wyraz w metodologii nauczania prawa kanonicznego¹². Następnie Święta Kongregacja Seminariów i Uniwersytetów wydała jako normy wykonawcze do tej konstytucji apostolskiej *Ordinationes*¹³, w których ponownie nakazano zorganizowanie nauki prawa kanonicznego w seminariach duchownych według systematyki kodeksowej¹⁴.

⁹ Tamże.

¹⁰ Sacra Congregatio de Seminariis et de Studiorum Universitatibus, *De novo iuris canonici Codice in scholis proponendo*, 07.08.1917, AAS 9 I (1917) 439; Tenże, *Decretum «de experimentis ad gradus in iure canonico assequendos»*, 31.10.1918, AAS 11 (1919) 19.

¹¹ L. Balicki, *Dzieje gospodarcze diecezji siedleckiej 1918-1939*, Lublin: TN KUL 1991, s. 70.

¹² Pius PP. XI, *Constitutio Apostolica Deus scientiarum Dominus de universitatibus et facultatibus studiorum ecclesiasticorum*, 24.05.1931, AAS 23 (1931) 241-262.

¹³ Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus, *Ordinationes ad Constitutionem Apostolicam «Deus Scientiarum Dominus» de universitatibus et facultatibus studiorum ecclesiasticorum rite exsequendam*, 12.06.1931, AAS 23 (1931) 263-284.

¹⁴ „A) Introductio in scientias iuridicas (Ius naturale, Philosophia iuris); b) Normae Generales - Liber I Codicis I. C; c) De Personis - Liber II Codicis I. C; d) De Eebus - Liber III Codicis I. C; e) De Processibus - Liber IV Codicis I. C; f) De Delictis et Poenis - Liber V Codicis I. C; g) Ius publicum ecclesiasticum” (Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus, dz.cyt., AAS 23 [1931] 271).

Seminarium janowskie, aplikując powszechne normy wydane w 1931 r., w następnych latach przedłużyło studia seminaryjne do okresu sześciu lat: dwa lata studiów filozoficznych i cztery teologicznych. Seminaryjne nauczanie biskup diecezjalny powierzył księżom diecezjalnym, choć początkowo, z braku pełnej kadry dydaktycznej, korzystano z pomocy również kilku księży wykładowców pochodzących z innych diecezji. Władze rządowe 1 września 1938 r. przyznały seminarium duchownemu status uczelni wyższej, do czego przyczyniło się również posiadanie przez wszystkich wykładowców akademickich stopni naukowych¹⁵. Taki stan rzeczy w warstwie legislacyjnej utrzymywał się do czasów przemian teologicznych zachodzących na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych.

Prawo kanoniczne w okresie posoborowym w świetle nauczania konstytucji soborowych *Lumen gentium*¹⁶ oraz *Gaudium et spes*¹⁷ zaczęto zaliczać do nauk teologicznych, podkreślając tajemnicę Kościoła. Prawo kanoniczne traktowano jako dyscyplinę przydatną dla duszpasterzy w pracy duszpasterskiej. W nauczaniu pogłębiano znajomość teologicznych źródeł prawa kanonicznego, podkreślając ich eklezjalność. W tym kontekście badawczym i dydaktycznym pojawiła się jako nowa dyscyplina teologia prawa kościelnego, której zadaniem stało się wyjaśnianie ontologicznych podstaw prawa kanonicznego.

Zgodnie z hermeneutyką soborowego dekretu o formacji kapłańskiej *Optatam totius* przedstawiano alumnom prawo kanoniczne jak wyraz życia Kościoła oraz element sprawowania posługi pasterskiej, która wyraża się w kierowaniu społecznością sakramentalną zapewniając równowagę pomiędzy miłością i sprawiedliwością¹⁸. W nauczaniu prawa kanonicznego rozpoczął się nowy etap, podkreślając w dydaktyce zachodzenie ścisłego związku pomiędzy naturą Kościoła a porządkiem jurydycznym¹⁹.

¹⁵ B. Błoński, R. Dmowski, J. Wojda, *Zarys dziejów Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej*, w: *Diecezja siedlecka 1818-2018. Studia i materiały z dziejów*, red. B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda, Siedlce: Kuria Diecezjalna Siedlecka 2018, s. 167.

¹⁶ Pop. Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica Lumen Gentium de Ecclesia*, 21.11.1964, AAS 57 (1965) 5-112; tekst polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, wyd. 3, Poznań: Pallotinum 2000, s. 105-170.

¹⁷ Pop. Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio pastoralis Gaudium et spes*, 07.12.1966, AAS 58 (1966) 1025-1115; tekst polski: Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, wyd. 3, Poznań: Pallotinum 2000, s. 537-620.

¹⁸ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Decretum Optatam totius*, nr 16, 28.10.1965, AAS 58 (1966) 723-724; tekst polski: Sobór Watykański II, *Dekret o formacji kapłańskiej*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski*, red. J. Groblicki, E. Florkowski, wyd. 3, Poznań: Pallotinum 2000, s. 296-297.

¹⁹ J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 319.

Normy wykonawcze wydane do soborowego dekretu *Optatam totius* w aspekcie formacji kandydatów do święceń zawarto w *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* z 19 marca 1970 r. oraz okólniku z 2 kwietnia 1975 r., skierowanym do ordynariuszy i rektorów seminariów duchownych, w których m.in. określono warunki formacji intelektualnej alumnów w zakresie prawa kanonicznego²⁰.

Stolica Apostolska, stwierdzając pewne zaniedbania w nauczaniu prawa kanonicznego w seminariach duchownych, będących pokłosiem reakcji antyjurydystycznych, która postrzegała Kościół katolicki wyłącznie w optyce charyzmatycznej, przestrzegała przed niedocenianiem nauczania prawa kanonicznego w seminariach duchownych²¹.

Prawo kanoniczne nazwano *ius caritas*, ponieważ zostało zbudowane na sprawiedliwości i miłości. Studium prawa kanonicznego w seminarium miało odtąd wspomagać przebieg formacji duszpasterskiej alumnów²². Wykładowców, kształcących przyszłych duszpasterzy, zobowiązano do akcentowania wartości norm kanonicznych, które służą prowadzeniu praktycznej działalności²³.

Recepcja norm okólnika miała za zadanie przeorientowanie nauczania prawa kanonicznego w seminarium i wprowadzenie nowej formacji kanonistycznej; podniesienie rangi tej dyscypliny, podkreślając jej odrębny charakter i jej zadania wobec działalności pastoralnej Kościoła. Nowe zasady nauczania prawa kanonicznego miały przygotować kandydatów do święceń do ukazywania światu Kościoła umacniającego swą działalnością więź człowieka z Jezusem Chrystusem²⁴. Ponadto Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego opublikowała dokument *Teologiczna formacja przyszłych kapłanów* z 22 lutego 1976 r.²⁵

Konferencja Episkopatu Polski (Komisja Episkopatu do Spraw Seminariów Duchow-

²⁰ Sacra Congregatio pro Institutiones Catholica, *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, 06.01.1970, AAS 62 (1970) 321-384; tekst polski: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, t. 2, z. 1, red. E. Szafrowski, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1971, s. 110-248; Sacra Congregatio pro Institutiones Catholica, *Lettera circularis de doctrina iuris canonici candidatis ad sacerdotium tradenda*, 02.04.1975, „Communicationes. Pontificium Consilium de Legum Textibus Interpretandis” 7 (1975), s. 12-17; tekst polski: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, red. E. Szafrowski, t. 8, z. 2, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1977, s. 54-68; pop. J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 319.

²¹ R. Sobański, *Prawo kanoniczne na tle trendów antyjurydycznych*, „Collectanea Theologica” 4 (1973), s. 37-40; J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 319.

²² W. Wójcik, *Wytyczne w nauczaniu prawa kanonicznego kandydatów do kapłaństwa*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. Prawo kanoniczne” 23 (1975), z. 5, s. 16.

²³ J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 319.

²⁴ J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 320.

²⁵ Kongregacja Formacji Katolickiej, *Teologiczna formacja przyszłych kapłanów*, w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, t. 12, z. 2, red. E. Szafrowski, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1983, s. 117-218.

nych) w celu dokonania recepcji powszechnych norm wydała *Ratio studiorum fundamentalis* w 1967 r., a następnie *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* i *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia (Zasady formacji kapłańskiej w Polsce)*²⁶.

Dopełnieniem recepcji norm *Ratio fundamentalis* oraz dokumentu *Teologiczna formacja przyszłych kapłanów* stała się konstytucja apostolska *Sapientia Christiana* z 15 kwietnia 1979 r., reorganizująca studia kościelne, w tym nauczanie prawa kanonicznego na uniwersytetach, wydziałach kościelnych i w seminariach duchownych²⁷. Dotychczasowe unormowania prawne znalazły swoje potwierdzenie w kan. 242-258 oraz w adhortacji apostolskiej *Pastores dabo vobis* z 25 marca 1992 r.²⁸

Ze względu na uroczyste oddanie do użytku i poświęcenie nowego gmachu Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Siedleckiej 24 czerwca 1990 r. w Nowym Opolu, alumni odtąd mogli cieszyć się znacznie lepszymi warunkami do studiowania²⁹. Seminarium diecezji siedleckiej 4 grudnia 1992 r. afiliowano do Papieskiego Wydziału Teologicznego. Sekcja św. Jana Chrzciciela w Warszawie. Od tego momentu alumni, kończą edukację egzaminem magisterskiej z zakresu nauk teologicznych, legitymując się dyplomem ukończenia studiów wyższych³⁰.

Najwyższy prawodawca zaleca, aby w każdym seminarium duchownym powołano katedrę prawa kanonicznego, którego nauczanie ma być odtąd zaliczane do dyscyplin obowiązkowych i koniecznych. Prawo kanoniczne stanowi samodzielny przedmiot wykładowy (kan. 252, § 2), którego powinien nauczać osobny wykładowca (kan. 253, § 2) z odpowiednim naukowym przygotowaniem (kan. 253, § 1). Wychowanie seminaryjne alumnów powinno mieć na uwadze następujące cele: duchowy (*formatio spiritualis*), pastoralny (*institutio pastoralis*) oraz naukowy (*institutio doctrinalis*)³¹.

Prefekt Kongregacji do Spraw Wychowania Katolickiego, kardynał Pio Laghi w swym liście wskazał m.in. na lepsze uzupełnienie wykładów z prawa kanonicznego ćwiczeniami

²⁶ Pop. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 1, wyd. 1, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne 1985, s. 86.

²⁷ Ioannes Paulus PP. II, *Constitutio Apostolica Sapientia Christiana de studiorum Universitatibus et Facultatibus Ecclesiasticis*, 29.04.1979, AAS 71 (1979) 469-521; pop. F. Pasternak, *Reorganizacja studiów kościelnych - szczególnie wykładów prawa kanonicznego - w świetle «Sapientia Christiana»*, „Prawo Kanoniczne” 23 (1980), nr 3-4, s. 211-232.

²⁸ Ioannes Paulus PP. II, *Adhortatio Apostolica Postsynodalis Pastores dabo vobis de Sacerdotum formatione in aetatis nostrae rerum condicione*, 25.03.1992, AAS 84 (1992) 657-804.

²⁹ B. Błoński, R. Dmowski, J. Wojda, dz. cyt., s. 170.

³⁰ R. Krawczyk, *Wyższe Seminarium Duchowne*, w: *Magnificat anima mea. Arcypasterzowi (ks. Bp. J. Mazurowi) z okazji 25 lecia pasterzowania w Kościele Siedleckim*, red. H. Tomasiak, K. Korszniewicz, J. Józwick, Siedlce: [b.w.], 1993, s. 21.

³¹ Pop. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 1, wyd. 1, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne 1985, s. 86.

praktycznymi łącznie z wprowadzeniem metod nauczania, które bardziej angażowałyby alumnów w proces formacji intelektualnej³².

W świetle *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia (Zasady formacji kapłańskiej w Polsce)* nauczanie prawa kanonicznego w seminariach duchownych odbywa się przez cztery lata (III-VI rok). Nauczanie prawa kanonicznego ma za zadanie wyrobić u alumnów niezbędną znajomość norm prawa kanonicznego do właściwego wypełniania w przyszłości obowiązków związanych z pełnieniem urzędów duszpasterskich. Program zajęć obejmuje następujące tematy: wprowadzenie do nauki prawa kanonicznego i podstawowe źródła prawa kanonicznego, księgę I: normy ogólne (rok III); księgę II, III, IV (bez sakramentu małżeństwa) i V (rok IV); małżeństwo, księgę VI i VII (rok V); prawo wyznaniowe, kancelarię parafialną ze szczególnym uwzględnieniem prowadzenia korespondencji parafialnej i prowadzenia ksiąg parafialnych oraz regulacje stosunku państwa do Kościoła katolickiego³³.

Kongregacja ds. Duchowieństwa opublikowała w 2016 r. *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio Fundamentalis Institutionis Sacerdotalis*, w którym czytamy, że prawo kanoniczne należy wykładać biorąc pod uwagę soborową eklezjologię. W ten sposób nauczanie prawa kanonicznego w seminarium ma się stać przekazem nauczania Soboru Watykańskiego II, który zostaje oddany językiem norm prawnych³⁴. Prace nad wypracowaniem nowych zasad formacji kapłańskiej w Polsce nadal trwają.

3. Wykładowcy seminaryjni

Dzięki wykładowcom i ich biegłości w prawie kanonicznym, naukowym kwalifikacjom, zaangażowaniu oraz odpowiedzialności za kształcenie kandydatów do kapłaństwa, kanonistyka zawsze znajdowała swoje ważne miejsce w formacji intelektualnej seminarium duchownego³⁵.

Ks. Julian Ryster (1885-1960), po ukończeniu seminarium duchownego w Warszawie i Akademii Duchownej w Petersburgu, w 1909 r. przyjął święcenia prezbiteratu, a od 1919 do 1922 prowadził wykłady z prawa kanonicznego, teologii moralnej specjalnej i języka łacińskiego w seminarium duchownym w Janowie Podlaskim. Następnie w latach

³² *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, red. Karol Klauza, Częstochowa: Kuria Metropolitalna w Częstochowie: Tygodnik Katolicki „Niedziela”, 1999, s. 16.

³³ Pop. J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 321.

³⁴ Watykan: L'Osservatore Romano, 8 grudnia 2016, s. 84, nr 174.

³⁵ J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 321-322.

1924-1926 odbył prawnicze studia w Strasburgu³⁶. Następnie prawo kanoniczne wykładał ks. Jarosław Rejowicz (1875-1924).

Ks. Antoni Poboży (1883-1942) święcenia prezbiteratu przyjął w 1905 r. w Lublinie, następnie w 1911 r. skierowano go na studia teologiczne do Fryburga Szwajcarskiego, a już w następnym roku w 1912 r. mianowano wykładowcą w seminarium lubelskim. W 1919 r. został inkardynowany do diecezji podlaskiej, gdzie w latach 1924-1926 wykładał prawo kanoniczne. Następnie 24 czerwca 1925 r. inkardynował się do diecezji lubelskiej, a swoją ziemską pielgrzymkę zakończył śmiercią męczeńską w 1942 r. w Dachau³⁷.

Ks. Polikarp Rowicki (1896-1937) w 1919 r. otrzymał święcenia prezbiteratu. W latach 1924-1926 studiował prawo kanoniczne w Rzymie na *Lateranum* i po powrocie do diecezji prowadził działalność naukowo-dydaktyczną do 1931 w seminarium janowskim. W 1931 r. wyjechał na studia do Rzymu do S. Apollinaris, gdzie w roku akademickim 1932/1933 uczęszczał na kurs prawa procesowego prowadzonego przez ks. dr. Stanisława Janasika, audytora polskiego, w Świętej Rocie Rzymskiej; w 1934 r. uzyskał doktorat na *Lateranum*³⁸.

Następnie w 1926 r. wykłady z prawa kanonicznego objął ks. Polikarp Rowicki, który swoją działalność naukowo-dydaktyczną kontynuował do 1931 r.

Ks. Adam Dawidczyk (1897-1971) święcenia prezbiteratu otrzymał w 1921 r. w Warszawie, następnie od 1925 r. pełnił obowiązek duszpasterski w diecezji podlaskiej. W 1929 r. wyjechał na studia do Rzymu, gdzie uzyskał doktorat z prawa kanonicznego. Po powrocie do kraju wykładał w latach 1931-1933 prawo kanoniczne w seminarium duchownym w Janowie Podlaskim. Następnie skierowano go do pracy duszpasterskiej³⁹.

Ks. Bernard Filipiuk (1899-1963) w latach 1929-1933 studiował prawo kanoniczne na rzymskim *Lateranum*, uzyskując doktorat obojga praw, a po odbyciu praktyki w Świętej Rocie Rzymskiej i Kongregacji Soboru, wykładał prawo kanoniczne w seminarium duchownym najpierw w Janowie Podlaskim (1933-1936), a później w Siedlcach od 1939 z krótką przerwą w okresie okupacji hitlerowskiej do lat sześćdziesiątych XX w. Również od 1955 r. prowadził działalność naukowo-dydaktyczną na wydziale prawa kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, gdzie w 1961 r. został kierownikiem katedry

³⁶ P. Sokołowski, *Ryster Julian*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz i [in.], Lublin: TN KUL, 2012, kol. 688.

³⁷ Archiwum Diecezji Siedleckiej (dalej: ADS), *Akta osobowe ks. Antoniego Pobożnego*.

³⁸ ADS, *Akta osobowe ks. Polikarpa Rowickiego*.

³⁹ C. Sokołowski, Śp. ks. prałat dr Adam Dawidczyk, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie. Organ urzędowy kurii diecezjalnej” 41 (1972), nr 4, s. 93.

kościelnego prawa publicznego i międzynarodowego⁴⁰.

Ks. Andrzej Szklarski otrzymał w 1912 r. święcenia prezbiteratu w Lublinie. W tym samym roku skierowano go na studia teologiczne do Insbrucka, skąd następnie po pierwszym semestrze przeniósł się do Fryburga Szwajcarskiego, uzyskując w 1914 r. bakalaureat. Z powodu wybuchu I wojny światowej, nie mogąc kontynuować dalszych studiów, powrócił do Ojczyzny i mianowano go prefektem w żeńskim gimnazjum Konstancji Zembrzuskiej oraz w Żeńskiej Szkole Handlowej Jadwigi Barszczewskiej w Siedlcach. W 1919 r. powrócił na studia do Fryburga Szwajcarskiego, gdzie w 1920 r. uzyskał stopień licencjata. W latach 1924-1925 jeszcze dwukrotnie wyjeżdżał na kilkumiesięczne naukowe pobyty do Fryburga Szwajcarskiego w celu podjęcia starań uzyskania doktoratu z prawa kanonicznego. W 1932 r. uzyskał doktorat na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim na podstawie przedłożonej rozprawy *O posłuszeństwie*. Prawa kanonicznego w seminarium duchownym nauczał w roku akademickim 1943/44⁴¹. Natomiast prawo cywilne w tym samym roku akademickim 1943/44 wykładał ks. Cz. Spychalski.

Ks. Jan Zubka 15 czerwca 1934 r. uzyskał stopień naukowy doktora prawa kanonicznego na podstawie rozprawy *Tytuł kanoniczny do święceń dla duchowieństwa świeckiego w szczególności tytuł służby diecezji*⁴². Wykłady z prawa kanonicznego w Podlaskim Seminarium Duchownym prowadził w latach 1935-1939 r. Następnie w latach 1962-1967 prowadził działalność naukowo-dydaktyczną na Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Wykładał proces kanoniczny (zasady ogólne), niektóre procesy szczegółowe (proces małżeński, administracyjny i kanonizacyjny). Z tego okresu pochodzi jego opracowanie procesu beatyfikacyjnego i kanonizacyjnego: *Proces beatyfikacyjny i kanonizacyjny*⁴³. Ponownie w 1963 r. podjął wykłady prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Siedlcach, które kontynuował do 1972 r.⁴⁴ W okresie po II wojnie światowej okresowo w latach 1944-1964 prawa kanonicznego w seminarium duchownym nauczał również ks. Piotr Zaczyński.

Ks. Jan Teofil Daniłko (1937-1990), ukończył studia magisterskie z prawa kanonicznego na Akademii Teologii Katolickiej, a w 1963 r. rozpoczął studia doktoranckie. Prawo kanoniczne wykładał w seminarium duchownym w latach 1971-1976⁴⁵.

⁴⁰ E. Przekop, *Filipiuk Bernard*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, red. L. Bieńkowskiego i [in.], Lublin: TN KUL 1989, kol. 218; M.A. Mychra, Ś.P. Ks. dr. Bernard Filipiuk, „Prawo Kanoniczne” 6 (1963), nr 1-4, s. 573-581.

⁴¹ Ks. H.M, Śp. ks. prałat Andrzej Szklarski, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie. Organ urzędowy kurii diecezjalnej” 45 (1976), nr 2, s. 63-64.

⁴² Lublin: TN KUL 1935, 187 ss.

⁴³ Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1969.

⁴⁴ M. A. Mychra, Ks. Jan Zubka, „Prawo Kanoniczne” 19 (1976), nr 3-4, s. 235, 241-244.

⁴⁵ ADS, *Akta osobowe ks. Jana Teofila Daniłko*.

Ks. Marian Alfons Myrcha (1907-1996) odbył studia w latach 1932-1935 na Wydziale Prawa Kanonicznego KUL. Licencjat z prawa kanonicznego uzyskał w 1934 r., a doktorat w 1935 na podstawie rozprawy *Dowód ze świadków w procesie kanonicznym*⁴⁶. Następnie w latach 1936-1939 utrzymywał stały kontakt z Wydziałem Prawa Kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego jako asystent wolontariusz. Podczas okupacji hitlerowskiej był wikariuszem katedralnym w Siedlcach, prowadząc równocześnie w latach 1940-1943 wykłady z prawa kanonicznego siedleckim seminarium duchownym. W 1946 r. uzyskał tytuł magistra praw, a następnie w 1951 r. doktorat z prawa cywilnego na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Kolokwium habilitacyjne odbył w 1947 na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego na podstawie rozprawy *Sądy polubowne w prawie kanonicznym. Studium prawnoporównawcze*⁴⁷. Tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego otrzymał w 1954, a zwyczajnego w 1967 r.⁴⁸ Wychował wielu znakomitych polskich kanonistów.

Ks. Kazimierz Nasiłowski (1920-1995)⁴⁹ w 1946 r. podjął studia z zakresu prawa kanonicznego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, uzyskując w 1956 r. doktorat; w latach 1956-1965 prowadził pracę naukowo-dydaktyczną jako adiunkt na Wydziale Prawa Kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Ponadto w latach 1958-1963 prowadził badania naukowe z zakresu historii średniowiecznego prawa kanonicznego w Monachium, w których koncentrował się na zależnościach zachodzącymi pomiędzy święceniami a jurysdykcją. Następnie w latach 1963-1987 był wykładowcą prawa kanonicznego i języka łacińskiego w seminarium duchownym w Siedlcach. Równocześnie w latach 1966-1975 prowadził działalność naukowo-dydaktyczną na Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Owocem jego badań jest ponad dwadzieścia sześć pozycji opublikowanych zarówno w języku polskim jak i łacińskim⁵⁰. Ks. Kazimierz Nasiłowski od 1970 r. prowadził wykład z norm generalnych, a od 1976 objął całość wykładów z prawa kanonicznego w seminarium duchownym. Działalność naukowo-dydaktyczną w seminarium duchownym, przechodząc na emeryturę, kontynuował do 1987 r.

⁴⁰ Lublin: TN KUL 1936, 163 ss.

⁴⁷ Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1948, s. 303 ss.

⁴⁸ E. Wilemska, *Myrcha Marian*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, red. E. Grylewicz, Lublin: TN KUL 2009, kol. 578-579; J.R. Bar, *Ks. prof. Marian Alfons Myrcha*, „Prawo Kanoniczne 20 (1977), nr 3-4, s. 5-10; por. P. Pałka, *Ks. Marian-Alfons Myrcha jako student i profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, „Prawo Kanoniczne” 29 (1986), nr 1-2, s. 13-17.

⁴⁹ E. Wilemska, *Nasiłowski Kazimierz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, red. E. Gigilewicz i [in.], Lublin: TN KUL 2009, kol. 777.

⁵⁰ Pop. *De distinctione potestatis ordinis et iurisdictionis a primis Ecclesiae saeculis usque ad exeuntem decretistarum periodum*, w: *Ius sacrum: Klaus Mörsdorfzum 60. Geburtstag*, red. Klaus Mörsdorf, Audomar Scheuermann, Georg May, München: F. Schöningh, 1969, s. 165-180.

Wykład z norm generalnych w 1984 r. objął ks. Mieczysław Głowacki, a w 1987 r., po przejściu ks. Kazimierza Nasiłowskiego na emeryturę, objął całość wykładów z prawa kanonicznego, które kontynuował do 2008 r. Prowadził ponadto seminarium magisterskie, na którym powstało szereg prac magisterskich. Swoją formację naukową otrzymał w latach 1968-1971 w trakcie studiów na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, uwieńczone uzyskaniem w 1971 r. stopnia magistra na podstawie rozprawy *Wybór patriarchów w Kościołach katolickich wschodnich w świetle obowiązującego prawodawstwa*, która powstała pod kierunkiem ks. Pawła Pałki. Następnie swoje studium prawa kanonicznego uwieńczył broniąc w 1978 r. rozprawy doktorskiej *Wybór patriarchów w katolickim Kościele maronickim. Studium historyczno-prawne*, powstałej pod kierunkiem ks. Edmunda Przekopa na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W latach 1993-2008 był wikariuszem sądowym biskupa siedleckiego, a w latach 2013-2018 był rektorem Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej⁵¹.

Ks. Jerzy Syryjczyk (1950-2009) w 1975 r. podjął studia z prawa kanonicznego na Wydziale Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, uzyskując w 1978 r. tytuł magistra prawa kanonicznego. W tym samym roku rozpoczął pracę naukowo-dydaktyczną na Wydziale Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej jako asystent stażysta. W 1979 r. uzyskał stopień doktora nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego na podstawie rozprawy doktorskiej *Kradzież w karnym prawie kanonicznym i polskim*. Następnie 10 stycznia 1983 r. przedłożył dorobek naukowy i rozprawę *Apostazja od wiary w świetle przepisów kanonicznego prawa karnego. Studium prawnohistoryczne*, uzyskując w 1984 r. stopień doktora habilitowanego nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego. Pełnił wiele urzędów kościelnych, m.in. od 1984 r. przez dwadzieścia pięć lat był sędzią w Sądzie Biskupim w Siedlcach. W 1991 r. podjął pracę w Ordynariacie Polowym Wojska Polskiego, gdzie przez piętnaście lat, aż do 2004 r., był wikariuszem generalnym, kiedy to przeszedł na emeryturę⁵². Ks. Jerzy Syryjczyk wykładał od 1989 r. prawo wyznaniowe oraz prowadził seminarium z prawa kanonicznego.

Biskup Alojzy Orszulik (1928-) ówczesny biskup pomocniczy diecezji siedleckiej w latach 1989-1992, w 1958 rozpoczął studia na Wydziale Prawa Kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, gdzie uzyskał kolejno magisterium i licencjat z prawa kanonicznego. W latach 1961-1989 prowadził wykłady z prawa kanonicznego w Wyższym Seminarium Duchownym Księży Pallotynów w Ołtarzewie. W latach 1963-1966 był asystentem w Katedrze Prawa Rzymskiego na Akademii Teologii Katolickiej.

⁵¹ ADS, *Akta osobowe ks. Mieczysława Głowackiego*.

⁵² J. Wroceński, *Ks. prof. Jerzy Syryjczyk (1950–2009)*, „Prawo Kanoniczne” 52 (2009) nr 1-2, s. 5-6.

W latach 1981-1983 i 1987-1989 należał do zespołu legislacyjnego, opracowującego projekt ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego. Pap. Jan Paweł II 8 września 1989 r. mianował go biskupem pomocniczym diecezji siedleckiej ze stolicą tytularną Vissalsa⁵³. Bp Aloizy Orszulik wykładał w siedleckim seminarium duchownym kościelne prawo publiczne w latach 1991-1992.

Biskup Piotr Sawczuk (ur. 1962) na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego napisał pod kierunkiem prof. dr. hab. Czesława Stanisława Bartnika pracę *Komunijność Kościoła według kardynała Karola Wojtyły*, uzyskując w 1988 r. tytuł magistra teologii. W 1989 r. rozpoczął studia specjalistyczne na Wydziale Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, uzyskując w 1992 r. tytuł magistra prawa kanonicznego, na podstawie przedłożonej rozprawy *Teoria rozdziału Kościoła od państwa w świetle nauki Soboru Watykańskiego II*, napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Stanisława Pasternaka. W 1996 r. obronił rozprawę doktorską *«Communicatio in sacris» w kanonicznym prawie karnym*, napisaną pod kierunkiem prof. dra hab. Jerzego Syryjczyka. Od 1996 r. jest wykładowcą prawa kanonicznego w seminarium siedleckim. Pap. Benedykt XVI w 2013 r. mianował go biskupem pomocniczym diecezji siedleckiej ze stolicą tytularną w Ottana.

Ks. Tomasz Czarnocki w latach 1996-2002 odbył studia „utriusque iuris” na Papieskim Uniwersytecie Laterańskim, uwieńczone uzyskaniem doktoratu *La tutela penale delle autorità ecclesiastiche nei codici di Diritto Canonico del 1917 e del 1983*. Ukończył również „Corso di giurisprudenza” na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim (2002-2003). Od 2008 r. tego samego roku wykłada prawo kanoniczne w seminarium, początkowo były to normy generalne, a później objął wykłady z prawa małżeńskiego; pod jego kierunkiem powstało również wiele prac magisterskich. Wykładał również w latach 2014-2017 kanoniczne prawo małżeńskie na Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie.

Ks. Krzysztof Burczak w 1997 r. studia magisterskie ukończył z zakresu filologii klasycznej. Następnie w 2001 r. uzyskał stopień naukowy doktora nauk humanistycznych. W latach 2001-2002 odbył studia z prawa kanonicznego uwieńczone uzyskaniem w 2002 r. tytułu zawodowego magistra prawa kanonicznego. W 2004 r. uzyskał stopień naukowy doktora nauk prawnych. Od 2000 r. pracuje naukowo na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W 2011 r. uzyskał stopień naukowy doktora habilitowanego nauk prawnych na podstawie dorobku naukowego i rozprawy habilitacyjnej *«Sacriligium» w Dekrecie Gracjana*. Od 2011 r. jest kierownikiem Katedry Historii Powszechnego Prawa Kanonicznego na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego

⁵³ K.R. Prokop, *Biskupi Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej*, Kraków: Universitas 1998, s. 107-108.

Uniwersytetu Lubelskiego. W dniu 1 października 2015 r. został kierownikiem Katedry Historii Prawa Kanonicznego. W 2016 r. Rada Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL wybrała go na prodziekana na kadencję 2016-2020. Wykłady z prawa kanonicznego objął w 2008 r.; aktualnie wykłada normy generalne i prowadzi seminarium magisterskie⁵⁴.

Ks. Marcin Bider w 1991 r. rozpoczął swoją naukową formację w zakresie prawa kanonicznego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, która zaowocowała uzyskaniem przez niego w 1996 r. stopnia magistra prawa polskiego, w 1999 r. stopnia magistra i tytuł licencjata prawa kanonicznego, a w 2005 r. stopnia naukowego w zakresie nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego na podstawie przedłożonej rozprawy *Wydalenie fakultatywne z instytutu zakonnego według Kodeksu Prawa Kanonicznego*⁵⁵. Ponadto w 2005 r. uzyskał stopień magistra teologii na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie. Sekcja św. Jana Chrzyciela. W latach 2007-2011 odbył w Rzymie Studium Rotalne, które ukończył z tytułem adwokata rotalnego. Wykładał prawo kanoniczne w latach 2011-2017 w Instytucie Katechetycznym w Siedlcach. Natomiast w siedleckim seminarium duchownym prawo kanoniczne wykłada od 2012 r. (Ustrój hierarchiczny Kościoła oraz Prawo sakramentów świętych), a od 2017 r. równocześnie wykłada prawo na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach. Prowadzi również seminarium magisterskie⁵⁶.

Ze względu na specyfikę historyczną diecezji siedleckiej w 2013 r. wprowadzono jako przedmiot fakultatywny dla alumnów w seminarium duchownym wykłady z prawa Kościołów Wschodnich, które powierzono ks. Łukaszowi Gomółce, doktorantowi z prawa kanonicznego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim i prefektowi alumnów⁵⁷.

Można napisać, że wykładający prawo kanoniczne w seminarium siedleckim w XX i XXI należeli i należą do grona kapłanów wyróżniających się pod względem naukowym, a większość z nich obok prowadzenia wykładów i działalności naukowej, sprawowała w diecezji inne ważne funkcje i urzędy administracyjne, sądowe i duszpasterskie⁵⁸.

⁵⁴ K. Burczak, *Ks. dr hab. Krzysztof Burczak, prof. KUL. Kierownik Katedry Historii Prawa Kanonicznego. Życiorys*. Pobrano z: http://www.kul.pl/ks-dr-hab-krzysztof-burczak-prof-kul,art_13245.html, Dnia (2018.06.12).

⁵⁵ Lublin: Wydawnictwa KUL 2006, 246, ss.

⁵⁶ ADS, *Akta osobowe ks. Marcina Bidera*.

⁵⁷ Tamże, *Akta osobowe ks. Łukasza Gomółki*.

⁵⁸ J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 326.

4. Podręczniki i dydaktyka

Wkrótce po publikacji w 1917 r. *Codex Iuris Canonici*⁵⁹ pojawiły się nowe podręczniki do nauki prawa kanonicznego. Należy tu wspomnieć o wydanym w 1921 r. przez Ignacego Grabowskiego: *Prawo kanoniczne według nowego Kodeksu*⁶⁰, a w dwa lata później opracowany przez ks. Franciszka Bączkowicza dwutomowy podręcznik dla duchowieństwa⁶¹.

Gommarus Michiels wydał w Lublinie w 1929 r. dwutomowe dzieło *Normae generales iuris canonici. Commentarium libri I Codicis Iuris Canonici*, które następnie wzbogaciło światową kanonistykę⁶².

Kanoniści w pisaniu podręczników stosowali się do systematyki kodeksowej. Szeroko wówczas stosowano w dydaktyce podręcznik *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, w którym Hilbertus Jone po tenorze każdego kanonu zamieszczał swój komentarz⁶³.

Popularnym podręcznikiem w siedleckim seminarium duchownym, z którego korzystali zarówno wykładowcy, jak i alumni, była praca István'a Sipos'a⁶⁴. Wykładowcy prawa małżeńskiego od lat sześćdziesiątych XX w. w pracy dydaktycznej korzystali z podręcznika Stefana Biskupskiego *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*⁶⁵.

Po Soborze Watykańskim II w latach 1976-1979 ukazał się podręcznik Edwar-
da Szafrrowskiego *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*⁶⁶. Czujący prawa kanonicznego w końcu XX w. zalecali alumnom siedleckiego seminarium duchownego korzystanie z czterech tomów podręcznika *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II* autorstwa Tadeusza Pawluka⁶⁷. Natomiast

⁵⁹ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, AAS 9 II (1917) 3-521.

⁶⁰ I. Grabowski, *Prawo kanoniczne: według nowego kodeksu*, Lwów: Przegląd Teologiczny 1921.

⁶¹ F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne: podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1-2, Kraków: nakł. Księży Misjonarzy 1923-1924.

⁶² G.G. Michiels, *Normae generales iuris canonici: Commentarius libri I codicis iuris canonici*, t. 1-2, Lublin: Univ. Catholica 1929.

⁶³ H. Jone, *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, t. I-III, Paderborn: Oficina libraria F. Schoningh 1950-1955.

⁶⁴ I. Sipos, *Enchiridion iuris canonici: ad usum scholarum et privatorum*, Pécs: Ex Typographia „Haladás R.T.” 1940.

⁶⁵ Wyd. 1, Warszawa: Pax, 1956.

⁶⁶ E. Szafrrowski, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1-2, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1976-1979.

⁶⁷ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 1-4, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne 1984-1990.

w zakresie kanonicznego prawa małżeńskiego polecali podręczniki Piotra Gajdy⁶⁸ i Wojciecha Góralskiego⁶⁹.

Istotną rolę w procesie intelektualnego kształcenia alumnów pełni biblioteka seminaryjna, w której zasobach znajduje się ponad osiemdziesiąt tysięcy woluminów, w tym wiele z zakresu prawa kanonicznego. Pokażna liczba zgromadzonych podręczników prawa kanonicznego z różnych okresów znajdują świadczą o tym, że zawsze stanowiły podstawę do nauczania i studiowania przez alumnów prawa kanonicznego. Ponadto w czytelni bibliotecznej dostępnych jest na bieżąco kilkadziesiąt tytułów czasopism i wydawnictw seryjnych publikowanych w kraju i za granicą⁷⁰.

Ponieważ na początku XX w. zaliczono prawo kanoniczne do przedmiotów teologicznych, które wykładano na kursach teologicznych na starszych latach studiów seminaryjnych. Stosowano zazwyczaj tzw. wykłady łączone, które polegały na tym, że alumni wszystkich roczników słuchali wspólnie tego samego wykładu. Sytuacja zasadniczo się zmieniła w 1931 r., kiedy wprowadzono sześcioletni system studiów. Zwiększono wówczas liczbę godzin wykładowych prawa kanonicznego na czterech ostatnich latach studiów seminaryjnych. W siedleckim seminarium duchownym po Soborze Watykańskim II nauczano prawa kanonicznego w wymiarze dwóch godzin tygodniowo na III roku (wstęp do prawa kanonicznego, historia źródeł i normy generalne), trzech godzin na IV i V roku (pozostałe księgi *Kodeksu Prawa Kanonicznego*) i jednej godziny na VI roku z prawa wyznaniowego. Tym samym do wyższego seminarium duchownego w Siedlcach wprowadzono dwustu siedemdziesięciu godzin wykładowych.

Biskup Czesław Sokołowski, administrator apostolski, 17 stycznia 1940 r. skierował do niemieckich władz okupacyjnych list z prośbą o wyrażenie zgody na otwarcie seminarium duchownego w Siedlcach; alumni najstarszego roku wraz z profesorami zostali przeniesieni do Siedlec. Protokół z 17 czerwca 1940 r., który sporządzono z okazji otwarcia studiów seminaryjnych w Siedlcach, zawiera informację, że alumni ostatniego roku studiów m.in. uczestniczyli w wykładach z prawa kanonicznego w wymiarze trzydziestu godzin na semestr⁷¹.

W roku akademickim 1940/41 alumni III roku w ciągu dwóch semestrów wysłuchali wykładów z prawa kanonicznego w wymiarze dwóch godzin tygodniowo, natomiast alumni od IV do VI roku wysłuchali wykładów z prawa kanonicznego specjalnego

⁶⁸ P. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, wyd. 2, Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos 2000.

⁶⁹ W. Góralski, *Kanoniczne prawo małżeńskie*, Warszawa, Poznań: Polskie Wydawnictwo Prawnicze IURIS 2000.

⁷⁰ R. Krawczyk, dz. cyt., s. 171.

⁷¹ K.P. Mazurkiewicz, dz. cyt. s. 117.

w wymiarze czterech godzin tygodniowo⁷².

Alumni podczas II wojny światowej przyswajali głównie wiadomości, również z prawa kanonicznego, przede wszystkim z własnoręcznie sporządzonych notatek i skryptów zredagowanych przez ich starszych kolegów. Dostęp do podręczników był utrudniony, z których większość była napisana w języku łacińskim⁷³.

Istotne zmiany w liczbie godzin wykładowych przeznaczonych na nauczanie prawa kanonicznego wprowadzono w *Zasadach formacji kapłańskiej w Polsce* z 1999 r. Przewidywano dwadzieścia osiem godzin wykładu na III roku, czterdzieści dwie godzin wykładu i czternaście godzin ćwiczeń na IV roku, dwadzieścia osiem godzin wykładu i dwadzieścia osiem godzin ćwiczeń na V roku oraz dwadzieścia osiem godzin wykładu na VI roku. Tym samym dawało to w sumie sto sześćdziesiąt osiem godzin, w tym sto dwadzieścia sześć godzin wykładu i czterdzieści dwie godziny ćwiczeń⁷⁴.

Nauka prawa kanonicznego w seminarium duchownym najpierw w Janowie Podlaskim, a później w Siedlcach, uchodziła za przedmiot podstawowy i tym samym trudniejszy. Normy i instytucje kanoniczne przedstawiano w sposób zwięzły i abstrakcyjny. Alumnom przysparzało to sporo trudności, ponieważ zakres wykładanego materiału był obszerny, a zdobycie podręczników trudne. Podstawowe znaczenie w procesie dydaktycznym nauczania prawa kanonicznego przypisywano wykładom. Wykładowcy od początku XX w. stosowali metodę opartą o wykład, która polegała na *dictando et scribendo*. Zazwyczaj wykładowca prawa kanonicznego po wyjaśnieniu jakiegoś zagadnienia dyktował je krótko i zwięzłe alumnom, którzy podyktowane treści mieli nauczyć się na pamięć. Byli też i tacy wykładowcy, którzy nie wzbudzali u alumnow zbytniego entuzjazmu do nauki prawa kanonicznego, ponieważ w swym wykładzie ograniczali się jedynie do odczytywania podręcznika i powtarzania prezentowanych treści własnymi słowami. Dość powszechnie metodę dyktowania alumnom uważano za skuteczniejszą od samego odczytywania tekstu podręczników, chociaż narzekano na czasochłonność i żmudność tej metody. Po II Wojnie Światowej sytuacja uległa pewnej poprawie, ponieważ zaczęto wprowadzać do wykładu interesujące kazusy, które u alumnow wzbudzały umiarkowane zainteresowanie kanonistyką. Wykładowcy w ten sposób dążyli do łączenia teorii prawa kanonicznego z praktyką administracyjną i duszpasterską⁷⁵.

⁷² Tamże, s. 118.

⁷³ K.P. Mazurkiewicz, dz. cyt., s. 129.

⁷⁴ *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, red. K. Klauza, Częstochowa: Kuria Metropolitalna w Częstochowie: Tygodnik Katolicki „Niedziela” 1999, s. 217-221.

⁷⁵ W. Wójcik, *Wytyczne w nauczaniu*, dz. cyt. s. 12.

Szczególną otwartością intelektu wykładowcy prawa kanonicznego musieli wykazać się wobec alumnów w okresie po zamknięciu Soboru Watykańskiego II a przed promulgacją w 1983 r. kodeksu. W tamtym okresie, jeszcze przed ukazaniem się w latach 1976-1979 podręcznika autorstwa ks. Edwarda Szafrrowskiego, wykładowcy w dydaktyce posługiwali się wyłącznie własnymi notatkami, które musiały być ciągle uzupełniane. Podczas wykładów przedstawiano nowe dokumenty Stolicy Świętej, która niezależnie od prac Papieskiej Komisji ds. Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego, uwzględniając bieżące potrzeby duszpasterskie w zmieniającym się społeczno-kulturalnym świecie, wytworzyła wiele źródeł prawnych⁷⁶.

Wymagało to od wykładowców zgłębiania bieżących źródeł prawa kanonicznego i przekazywania ich alumnom celem aktualizacji obowiązujących przepisów prawa w kontekście wymogów duszpasterskich. Nieocenioną pomocą wykładowcom i alumnom w tym względzie służyło dzieło ks. Edwarda Szafrrowskiego⁷⁷ *Posoborowe prawodawstwo kościelne: dokumenty prawno-liturgiczne*⁷⁸, które przyczyniło się do upowszechnienia znajomości źródeł prawa kanonicznego po Soborze Watykańskim II. Sytuacja od strony źródeł prawa kanonicznego w dydaktyce uległa znacznej poprawie po ukazaniu się kodeksowych schematów w 1980 r. i 1982 r., które ukazując nowe rozwiązania legislacyjne, wytyczały kierunki interpretacyjne⁷⁹.

⁷⁶ Dokumenty te były przejawem dokonującej się odnowy prawa kanonicznego, o czym świadczą m.in. takie dokumenty tego okresu jak chociażby: konstytucja apostolska pap. Pawła VI *Paenitemini* z 17 lutego 1966 r. w sprawie zmian w kościelnej praktyce pokutnej (AAS 58 [1966] 177-198; konstytucja apostolska Pawła VI *Indulgentiarum doctrina* z 1 stycznia 1967 r. w sprawie reformy odpustów (AAS 59 [1967] 5-24; motu proprio Pawła VI *Sacrorum Diaconatus Ordinem* z 18 czerwca 1967 r. w sprawie diakonatu stałego (AAS 59 [1967] 697-704; motu proprio *Matrimonia mixta* Pawła VI z 31 marca 1970 r. w sprawie małżeństw mieszanych (AAS 62 [1970] 257-265; motu proprio *Causa matrimoniales* z 28 marca 1971 r. w sprawie zmian w postępowaniu o nieważność małżeństwa (AAS 63 [1971] 441-446; motu proprio *Ministeria quaedam* Pawła VI z 15 sierpnia 1972 r. o zniesieniu obrzędu tonsury, święceń niższych i subdiakonatu (AAS 64 [1972] 529-534; motu proprio *Ad pascendum* Pawła VI z 15 sierpnia 1972 r. w sprawie święceń diakonatu (AAS 64 [1972] 534-540; konstytucja apostolska *Sacramentum unctionem infirmorum* Pawła VI z 30 listopada 1972 r. o sakramencie namaszczenia chorych (AAS 65 [1973] 5-9; motu proprio *Firma in traditione* Pawła VI z 13 czerwca 1974 r. w sprawie uprawnień odnośnie stypendiów mszalnych (AAS 66 [1974] 308-311; konstytucja apostolska *Sapientia christiana* Jana Pawła II z 15 kwietnia 1979 r. o uniwersytetach i wydziałach kościelnych (AAS 71 [1979] 469-499.

⁷⁷ E. Wilemska, *Szafrrowski Edward*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz i [in.], Lublin: TN KUL, 2013, kol. 128-129.

⁷⁸ *Posoborowe prawodawstwo kościelne: dokumenty prawno-liturgiczne*, t. 1-14, red. E. Szafrrowski, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1968-1977.

⁷⁹ Pop. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Codicis Iuris Canonici iuxta animadversiones S. R. E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiasticarum necnon Superiorum Institutorum vitae consecratae recognitum*, Libreria Editrice Vaticana 1980; pop. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Codex Iuris Canonici. Schema Novissimum, post consultationem S. R. E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiasticarum necnon Superiorum Institutorum vitae consecratae recognitum, iuxta placita Patrum Commissionis deinde emanatum atque Summo Pontifici praesentatum*, 25.03.1982, Civitate Vaticanum 1982.

Wykładowcy od promulgacji w 1983 r. kodeksu dążą do tego, by alumni posiadli wiedzę i umiejętności w zakresie prawa kanonicznego pod względem metodologicznym, etycznym, teoretycznym i aplikacyjnym. Szczególnie przekazywane treści z zakresu prawa sakramentów i małżeńskiego zostały połączone z praktyką aplikacyjną norm prawnych w ramach prowadzonych ćwiczeń⁸⁰.

Ćwiczenia z prawa kanonicznego weszły do programu studiów po promulgacji kodeksu w 1983 r. Aktualne *Ratio studiorum* przewiduje piętnaście godzin wykładowych na IV roku i trzydzieści godzin wykładowych na V roku. Forma ćwiczeniowa prowadzenia zajęć sprzyja praktycznemu ukazaniu aplikacji norm prawnych w praktyce duszpasterskiej i administracyjnej. W tym celu alumni uczą się wypełniać protokoły badania kanonicznego narzeczonych, formularze kancelaryjne oraz wybrane pisma o charakterze administracyjnym⁸¹.

Dawniej wykładowcy w celu mobilizacji alumnów do efektywniejszego opanowywania wykładanego materiału często dokonywali powtórek i na bieżącą odpytywali studentów. Współcześnie metoda ta została raczej zastąpiona, chociaż z różnym skutkiem, przez robienie kolokwiów sprawdzających i zadawanie referatów, których wygłoszenie połączone jest z dyskusją. Wykładowcy podczas egzaminu biorą pod uwagę wiedzę i umiejętności alumnów zaprezentowane przez nich podczas kolokwiów, referatów i dyskusji. Sprawdzeniem wyników pracy dydaktycznej wykładowcy i stopnia przyswojenia sobie znajomości oraz umiejętności przez alumnów były i nadal są egzaminy⁸².

W seminarium początkowo po 1918 r. egzaminy odbywały się prywatnie, tzn. jedynie przed wykładowcą, na koniec roku akademickiego. Później wprowadzono praktykę przeprowadzania egzaminów na koniec pierwszego i drugiego semestru. W tamtym okresie niekiedy praktykowano egzaminy przed komisją.

Jak podaje Kamil Przemysław Mazurkiewicz z planów egzaminów w sesji letniej w roku akademickim 1938/39 wynika, że oprócz profesora-egzaminatora na sali obecny również był asystent, którym był jeszcze inny seminaryjny profesor⁸³. Alumn w przypadku nie zaliczenia egzaminu miał możliwość zdawania poprawki, a nawet egzaminu komisyjnego. Jak więc można dostrzec wiele z tych praktyk zachowano do dnia dzisiejszego. Z tym jedynie, że współcześnie egzaminy przeprowadzane są niekiedy w formie pisemnej. Stosunkowo najwięcej alumnów miało trudności ze zdaniem egzami-

⁸⁰ J. Gręźlikowski, dz. cyt., s. 331.

⁸¹ Tamże, s. 333.

⁸² Tamże.

⁸³ K.P. Mazurkiewicz, dz. cyt., s. 116.

nu z prawa kanonicznego w czasach ks. Kazimierza Nasiłowskiego, który odznaczał się szczególną bystrością umysłu. Wykładowcy w dydaktyce prawa kanonicznego posługiwali się prawniczą łaciną, która dopiero na dobre po II Wojnie Światowej została zastąpiona językiem polskim.

Zakończenie

Zagadnienie nauczania prawa kanonicznego w seminarium diecezji siedleckiej w latach 1918-2018 wiąże się z przebiegiem formacji kandydatów do święceń prezbiteratu. Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że znajomość prawa kanonicznego zalicza się do „rudimentum” wykształcenia prezbiterów. Epokowym wydarzeniem w historii nauczania prawa kanonicznego była najpierw promulgacja *Codex Iuris Canonici* w 1917 r., a następnie *Kodeksu Prawa Kanonicznego* w 1983 r. Normy kanoniczne w procesie nauczania od czasów Soboru Watykańskiego II są interpretowane w kontekście eklezjologicznym. Zarówno władze seminaryjne, wykładowcy, jak i alumni zdawali sobie sprawę, że studium prawa kanonicznego jest przydatne do posługi duszpasterskiej. Przeprowadzona analiza nauczania prawa kanonicznego wskazuje, że prezentowano alumnom strukturę organizacyjną Kościoła katolickiego w ujęciu prawnym oraz zagadnienia związane z *ordo sacerdotalis* i *cura animarum*. W nauczaniu prawa kanonicznego w seminarium siedleckim są dostrzegalne zmiany w kontekście poszukiwania nowych rozwiązań metodycznych. Można śmiało napisać, że nauczanie prawa kanonicznego w seminarium siedleckim w ciągu stu lat przyczyniło się do ukształtowania wielu zastępów duszpasterzy diecezji, kiedyś podlaskiej, a obecnie siedleckiej.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest nauczanie prawa kanonicznego w Wyższym Seminarium Duchownym diecezji siedleckiej w latach 1918-2018. Autor używa metody historyczno-prawnej i dogmatyczno-prawnej. Autor nauczanie prawa kanonicznego rozpatruje w kontekście formacji intelektualne i duszpasterskie, które składają się na przygotowanie kandydatów do święceń prezbiteratu. Studium prawa kanonicznego zawsze należało do podstawowego *instrumentarium* kapłańskiego. Autor analizuje normy prawa kanonicznego, stanowiące podstawę nauczania prawa kanonicznego w siedleckim seminarium duchownym, przedstawia naukowe sylwetki seminaryjnych wykładowców, podręczniki oraz

dydaktykę. Nauczanie prawa kanonicznego opierało się od 1917 r. na *Codex Iuris Canonici*, a od 1983 r. na Kodeksie Prawa Kanonicznego, którego normy są interpretowane w świetle eklezjologii *Vaticanum Secundum*.

Summary

The teaching of the canon law in the Major Seminary of the diocese of Siedlce in the years 1918-2018. The draft of the problem

The subject of the scientific article is the teaching of canon law in the Major Seminary of the diocese of Siedlce in the years 1918-2018. The author uses the historical-legal and dogmatic-legal method. The author analyzes the teaching of canon law in the context of intellectual and pastoral formation, which are involved in the preparation of the candidates for the ordination of the presbyterate. The study of the canon law has always been one of the basis for the priesthood's *instrumentarium*. The author analyzes the norms of canon law, which form the basis for the teaching of the canon law in the Siedlce seminary, presents scientific profiles of seminar lecturers, textbooks and didactics. The teaching of the canon law was based in 1917 on the *Codex Iuris Canonici*, and from 1983 on the *Code of Canon Law*, whose norms are interpreted in the light of the ecclesiology of the *Vaticanum Secundum*.

Bibliografia

Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, (1917). *Acta Apostolicae Sedis* II (9), 3-521.

Balicki, L. (1991). *Dzieje gospodarcze diecezji siedleckiej 1918-1939*, Lublin: TN KUL.

Bar, J.R. (1977). Ks. prof. Marian Alfons Myrcha, *Prawo Kanoniczne* 3-4 (20), 5-10.

Bączkiewicz, F. (1923-1924). *Prawo kanoniczne: podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1-2. Kraków: nakł. Księży Misjonarzy.

Bider, M. (2006). *Wydalenie fakultatywne z instytutu zakonnego według Kodeksu Prawa Kanonicznego*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2006.

Biskupski, S. (1956). *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, wyd. 1. Warszawa: Pax.

Błoński, B., Dmowski, R., Wojda, J. (2018). Zarys dziejów Wyższego Seminarium Duchownego diecezji siedleckiej, w: B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda (red.), *Diecezja siedlecka 1818-2018. Studia i materiały z dziejów*, (153-174). Siedlce: Kuria Diecezjalna Siedlecka.

Burczak, K. Ks. dr hab. Krzysztof Burczak, prof. KUL. Kierownik Katedry Historii Prawa Kanonicznego. Życiorys. Pobrano z: <http://www.kul.pl/ks-dr-hab-krzysztof-bur>

czak-prof-kul,art_13245.html, Dnia (2018.06.12).

Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli pp. II promulgatus. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu. (1984). Warszawa: Pallotinum.

Gajda, P. (2000). *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, wyd. 2. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.

Góralski, W. (2000). *Kanoniczne prawo małżeńskie*. Warszawa, Poznań: Polskie Wydawnictwo Prawnicze IURIS.

Góralski, W. (2009). Przyszłość prawa kanonicznego w Polsce, *Roczniki Nauk Prawnych*, (19), 167-178.

Góralski, W. (2010). Nauczanie prawa kanonicznego w Seminarium Duchownym w Płocku (1710-2010), *Studia Płockie*, (38), 45-71.

Grabowski, I. (1921). *Prawo kanoniczne: według nowego kodeksu*, Lwów: *Przegląd Teologiczny*.

Gręźlikowski, J. (2009). Dyskusje nad nauczaniem prawa kanonicznego w seminariach duchownych w Polsce okresu międzywojennego, w: J. Wroceński, J. Krajczyński (red.), *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, t. 1, (417-443). Warszawa: Wydawnictwo UKSW.

Gręźlikowski, J. (2009). Nauczanie prawa kanonicznego w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku w XX wieku, *Studia Włocławskie*, (11), 316-343.

Ioannes Paulus PP. II. (1979). Constitutio Apostolica „Sapientia Christiana” de studiorum Universitatibus et Facultatibus Ecclesiasticis, 29.04.1979, *Acta Apostolicae Sedis* (71), 469-521.

Ioannes Paulus PP. II. (1979). Constitutio Apostolica „Sapientia christiana”, 15.04.1979, *Acta Apostolicae Sedis* (71), 469-499.

Ioannes Paulus PP. II. (1992). Adhortatio Apostolica Postsynodalis „Pastores dabo vobis” de Sacerdotum formatione in aetatis nostrae rerum condicione, 25.03.1992, *Acta Apostolicae Sedis* (84), 657-804.

Jone, H. (1950-1955). *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, t. 1-3, Paderborn: Officina libraria F. Schoningh.

Kongregacja ds. Duchowieństwa. (2016). *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio Fundamentalis Institutionis Sacerdotalis*, 08.12.2016. Watykan: L'Osservatore Romano.

Kongregacja Formacji Katolickiej. (1983). Teologiczna formacja przyszłych kapłanów, w: Posoborowe prawodawstwo kościelne, w: E. Szafranski (red.), *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, t. 12, z. 2, (117-218). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Krawczyk, R. (1993). Wyższe Seminarium Duchowne, w: H. Tomasik, K. Korszniewicz, J. Józwick (red.), *Magnificat anima mea. Arcypasterzowi (ks. Bp. J. Mazurowi) z okazji 25 lecia pasterzowania w Kościele Siedleckim*. Siedlce: [b.w.].

Krzyżak, L. (2017). Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Przemyślu. Zarys problematyki, *Studia Elckie* 2 (19), 131-146.

Ks. H.M. (1976). Śp. ks. prałat Andrzej Szklarski, *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie. Organ urzędowy kurii diecezjalnej* 2 (45), 63-66.

Mazurkiewicz, K.P. (2014). *Działalność Wyższego Seminarium Duchownego Semina-*

rium Duchownego diecezji siedleckiej czyli podlaskiej w latach 1939-1946, Warszawa (Archiwum WSD Siedlce).

Michiels, G.G. (1929). *Normae generales juris canonici: Commentarius libri I codicis juris canonici*, t. 1-2. Lublin: Univ. Catholica.

Mychra, M.A., Ś.P. Ks. dr. Bernard Filipiuk, *Prawo Kanoniczne* 1-4 (6), 573-581.

Myrcha M.A. (1936). Dowód ze świadków w procesie kanonicznym. Lublin: TN KUL.

Myrcha M.A. (1948). *Sądy polubowne w prawie kanonicznym. Studium prawno-porównawcze*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Myrcha, M.A., Ks. Jan Zubka, *Prawo Kanoniczne* 3-4 (19), 232-247.

Nasiłowski, K.(1969). De distinctione potestatis ordinis et iurisdictionis a primis Ecclesiae saeculis usque ad exeuntem decretistarum periodum, w: K. Mörsdorf, A. Scheuermann, G. May (red.), *Ius sacrum: Klaus Mörsdorf zum 60. Geburtstag*, (165-180). München: F. Schöningh.

Pałka, P. (1986). Ks. Marian-Alfons Myrcha jako student i profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, *Prawo Kanoniczne* 1-2 (29), 13-17.

Pasternak, F. (1980). Reorganizacja studiów kościelnych - szczególnie wykładów prawa kanonicznego - w świetle „Sapientia christiana”, *Prawo Kanoniczne* 3-4 (23), 211-232.

Paulus PP. VI. (1966). Constitutio „Apostolica Paenitemini”, 17.02.1966, *Acta Apostolicae Sedis* (58) 177-198.

Paulus PP. VI. (1967). Indulgentiarum doctrina, 01.01.1967, *Acta Apostolicae Sedis* (59) 5-24.

Paulus PP. VI. (1967). Sacrorum Diaconatus Ordinem, 18.06.1967, *Acta Apostolicae Sedis* (59) 697-704.

Paulus PP. VI. (1970). Matrimonia mixta, 31.03.1970, *Acta Apostolicae Sedis* (62) 257-265.

Paulus PP. VI. (1971). Causa matrimoniales, 28.03.1971, *Acta Apostolicae Sedis* (63) 441-446.

Paulus PP. VI. (1972). Motu proprio „Ad pascendum”, 15.08.1972, *Acta Apostolicae Sedis* (64), 534-540.

Paulus PP. VI. (1972). Motu proprio „Ministeria quaedam”, 15.08.1972, *Acta Apostolicae Sedis* (64) 529-534.

Paulus PP. VI. (1973). Constitutio Apostolica „Sacrarum unctionem infirmorum”, 30.11. 1972, *Acta Apostolicae Sedis* (65), 5-9.

Paulus PP. VI. (1974). Motu proprio „Firma in traditione”, 13.06.1974, *Acta Apostolicae Sedis* (66), 308-311.

Pawłuk, T. (1984). Formacja kanonistyczna w seminariach duchownych, *Prawo Kanoniczne* (27), 3-15.

Pawłuk, T. (1984-1990). *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 1-4. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.

Petrani, A. (1961). *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX w.* Lublin: TN KUL.

Pius PP. XI. (1931). Constitutio Apostolica „Deus scientiarum Dominus” de universitatibus et facultatibus studiorum ecclesiasticorum, 24.05.1931, *Acta Apostolicae Sedis*

(23), 241-262.

Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo. (1980). Schema Codicis Iuris Canonici iuxta animadversiones S. R. E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiasticarum necnon Superiorum Institutum vitae consecratae recognitum, Libreria Editrice Vaticana.

Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo. (1982). Codex Iuris Canonici. Schema Novissimum, post consultationem S. R. E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiasticarum necnon Superiorum Institutum vitae consecratae recognitum, iuxta placita Patrum Commissionis deinde emanatum atque Summo Pontifici praesentatum, 25.03.1982, Civitate Vaticanum.

Prokop, K.R. (1998). *Biskupi Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej*, Kraków: Universitas 1998.

Przekop, E. (1989). Filipiuk Bernard, w: L. Bińkowskiego i [in.] (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 5, (kol. 218). Lublin: TN KUL 1989.

Sacra Congregatio de Seminariis et de Studiorum Universitatibus. (1917). De novo iuris canonici Codice in scholis proponendo, 07.08.1917, *Acta Apostolicae Sedis* I (9), 439.

Sacra Congregatio de Seminariis et de Studiorum Universitatibus. (1918). Decretum „de experimentis ad gradus in iure canonico assequendos”, 31.10.1918, *Acta Apostolicae Sedis* (11), 19.

Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus. (1931). Ordinationes ad Constitutionem Apostolicam „Deus Scientiarum Dominus” de universitatibus et facultatibus studiorum ecclesiasticorum rite exsequendam, 12.06.1931, *Acta Apostolicae Sedis* (23), 263-284.

Sacra Congregatio pro Institutiones Catholica. (1970). Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis, 06.01.1970, *Acta Apostolicae Sedis* (62), 321-384.

Sacra Congregatio pro Institutiones Catholica. (1975). Lettera circularis de doctrina iuris canonici candidatis ad sacerdotium tradenda, 02.04.1975, *Communicationes. Pontificium Consilium de Legum Textibus Interpretandis* (7), 12-17.

Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II. (1965). Constitutio dogmatica „Lumen Gentium” de Ecclesia, 21.11.1964, *Acta Apostolicae Sedis* (57), 5-112.

Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II. (1966). Constitutio pastoralis „Gaudium et spes”, 07.12.1966, *Acta Apostolicae Sedis* (58), 1025-1115.

Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II. (1966). Decretum „Optatum totius”, 28.10.1965, *Acta Apostolicae Sedis* (58), 713-727.

Sipos, I. (1940). *Enchiridion iuris canonici: ad usum scholarum et privatorum*. Pécs: Ex Typographia „Haladás R.T.”.

Sobański, R. (1973). Prawo kanoniczne na tle trendów antyjurydycznych, *Collectanea Theologica* (4), 37-40.

Sobór Watykański II. (2000). Dekret o formacji kapłańskiej, w: J. Groblicki, E. Florowski (red.), *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekry, deklaracje. Tekst polski*, (286-300), wyd. 3, Poznań: Pallotinum 2000.

Sobór Watykański II. (2000). Konstytucja dogmatyczna o Kościele, w: J. Groblicki, E. Florkowski (red.), *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski*, (105-170), wyd. 3, Poznań: Pallotinum 2000.

Sobór Watykański II. (2000). Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym, w: J. Groblicki, E. Florkowski (red.), *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski*, (537-620), wyd. 3, Poznań: Pallotinum 2000.

Sokołowski, Cz. (1972). Śp. ks. prałat dr Adam Dawidczyk, *Wiadomości Diecezjalne Podlaskie. Organ urzędowy kurii diecezjalnej* 4 (41), 92-94.

Sokołowski, P. (2012). Ryster Julian, w: E. Gigilewicz i [in.] (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 17, (kol. 688). Lublin: TN KUL.

Spetia, A., Barberi, A., Segretus R. (red.). (1853). Bullarii romani continuationum summorum pontifum Clementis XIII, Clementis XIV, Pii VI, Pii VII, Leonis XII, Pii VIII, (et Gregorii VI), t. 53, Romae: [b.w.].

Sztafrowski, E. (1976-1979). *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1-2. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Sztafrowski, E. (red.) (1968-1977). *Posoborowe prawodawstwo kościelne: dokumenty prawno-liturgiczne*, t. 1-14. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Wilemska, E. (2009). Myrcha Marian, w: E. Grylewicz i [in.] (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 13, (kol. 578-579). Lublin: TN KUL 2009.

Wilemska, E. (2009). Nasiłowski Kazimierz, w: E. Gigilewicz i [in.] (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 13, (kol. 777). Lublin: TN KUL.

Wilemska, E. (2013). Sztafrowski Edward, w: E. Gigilewicz i [in.] (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 19, (kol. 128-129). Lublin: TN KUL.

Wójcik, W. (1972). Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Sandomierzu (1820-1970), *Prawo Kanoniczne* (15), 99-124.

Wójcik, W. (1975). Wytyczne w nauczaniu prawa kanonicznego kandydatów do kapłaństwa, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. Prawo kanoniczne* 5 (23), 11-21.

Wójcik, W. (1975). Wytyczne w nauczaniu prawa kanonicznego kandydatów do kapłaństwa, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. Prawo kanoniczne* 5 (23), 11-21.

Wójcik, W. (1989). Ex imposita nobis. W: R. Łukaszyk i [in.] (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 4, (kol. 1461-1462). Lublin: TN KUL, 1989.

Wroczeński, J. (2009). Ks. prof. Jerzy Syryjczyk (1950-2009), *Prawo Kanoniczne* 1-2 (52), 5-12.

Zasady formacji kapłańskiej w Polsce, (1999). Karol Klauza (red.), Częstochowa: Kuria Metropolitalna w Częstochowie, Tygodnik Katolicki „Niedziela”.

Zubka, J. (1935). *Tytuł kanoniczny do święceń dla duchowieństwa świeckiego w szczególności tytuł służby diecezji*. Lublin: TN KUL 1935.

Zubka, J. (1969). *Proces beatyfikacyjny i kanonizacyjny*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.